

Les claus de volta de l'església
de Santa Pau en funció
de la cronologia

J. M.ª de Solà - Morales

FONTS CONSULTADES

Documentació d'arxiu

- A) Arxiu Diocesà de Girona (=AD)
 - Visites pastorals (=P)
 - "Registrum literarum" (=L)
 - "Notularum" (=N)
- B) Arxiu Parroquial de Santa Pau (=AP)
 - Testaments
 - Documents solts
- C) Còpia parcial (Corona d'Aragó) del manuscrit de Gelre "Armorial Baillencourt-Bellenville- (any 1370 aprox.), Bibliothèque Nationale de Paris, ms. n.º 5230.

Publicacions

- A) De caràcter històric:
 - F. Montsalvatge i Fossas, **Noticias Históricas**, v. III, **Santa Pau** (Olot, 1891); v. XIII, **Colección Diplomática** (Olot, 1906); i v. XVI, **Nomenclátor histórico de las iglesias parroquiales y rurales** (Olot, 1908).
 - L. Constans, **Santa Pau medieval** ("Biblioteca Olotina", 1953).
 - Idem., **Girona, bisbat marià** (Barna., 1954).
 - N. Camós, **Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña** (Girona, 1657, reed. 1772).
 - M. Juanola Benet, **Historia y Tradición del Santuario de Ntra. Sra. del Arcs** (Santa Pau, 1950).
 - R. Grabolosa, **Santa Pau i la seva baronia** (Granollers, 1971).

- J. Pla Cargol, **Tradiciones, santuarios y tipismo de las comarcas gerundenses** (Girona, 1947).
 - P. Negre Pastell, **Algunos puntos oscuros en la historia de los Barones de Santa Pau** ("Pyrene", v. II, Olot, 1950).
 - C. Sala i Giralt, **La fi d'una noble nissaga en la Baronia de Santa Pau** ("Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, II-1978", Olot, 1979).
 - Idem., **Origen de l'Església Parroquial de Santa Pau - Importants obres en el temple comprès entre 1512 a 1531** ("III Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú 1976", Olot, 1980).
 - M. Oliva Prat, **La villa de Santa Pau** ("Revista de Gerona", nos. 48 i 50-55, 1969-1971).
 - J. Danés i Torras, **Preterits olotins**, (2.ª ed., Olot, 1950).
 - E. Fontserè - J. Iglésias, **Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1909** (Barna., 1971).
 - J. Villanueva, **Viage literario**, vs. XIII i XIV, **Viage a Gerona** (Madrid, 1950).
- B) D'heràldica i genealogia:
- "Steve Tamburini" (Pere Clariana, 1516-17), **Traité du blason et armorial catalan** (ed. i anotat per Paul Adam, "Boletín de la Rl. Academia de Buenas Letras de Barcelona", XXIX, 1961-62).
 - F. Tarafa, **Crónica de cavallers catalans** (s. XVI) (Transcrip. i estudi per A. d'Armen-gol), vs. I i II (Barna., 1952-54).
 - F. X. de Garma i Duran, **Adarga Catalana** (Barna. 1753, reed. 1967).
 - J. M. de Alós i de Dou, **Indice y Extracto de las pruebas de los Caballeros y Señoras del Hábito de San Juan en el Gran Priorato de Cataluña** (Barna., 1925).
 - F. de Alós de Fontcuberta, **Armeria catalana** ("Hidalguía", nos. 22 i 24, Madrid, 1957).
 - F. de Sagarra, **Sigillografia catalana**, v. II (Barna., 1922).
 - F. Domènech Roura, **Nobiliari general català de llinatges**, vs. II i III (Barna., 1923-30).
 - M. Ortiz de la Vega, **El templo de las glorias españolas** (Madrid-Barna., 1854).
 - A. i A. García Carraffa, **Enciclopedia Heráldica y Genealógica**, vs. 62 i 70 (Madrid, 1945 i 1952 respect.).
 - Idem., **El solar catalán, valenciano y balear**, vs. III i IV (San Sebastián, 1968).
 - Ph. Lazerme, **Noblesa catalana, Cavallers y Burgesos Honrats de Rosselló y Cerdanya**, vs. II i III (La Roche-Sur-Yon, Vendée, 1976-1977)
 - A. de Fluvià i Escorsa, **La Casa de Sentmenat** ("Hidalguía", 1967).
 - Idem., arts. en "Gran Enciclopèdia Catalana", vs. X i XI (Barna. 1977, 1978).

C) D'íconografia religiosa:

- E. Mâle, **L'art religieux de la fin du moyen âge en France** (París, 1908).
- Idem., **L'art religieux après le Concile de Trente** (París, 1932).
- M. Pacaut, **L'íconographie chretienne** (París, 1952).
- J. Ferrando Roig, **Iconografía de los Santos** (Barna., 1950).
- M. Trens, **María - Iconografía de la Virgen en el arte español** (Madrid, 1947).
- Autors diversos, **La Vierge dans l'art et la tradition populaire des Pyrénées** (Montpellier, 1958).
- A. i Noguera i Massa, **Les marededeus romàniques de les terres gironines** (Barna., 1977).
- V. Serra i Boldú, **Llibre d'Or del Rosari a Catalunya** (Barna. 1925).
- Torrell de Reus, **La devoció popular a la Verge del Roser - Iconografia - Folklore - Bibliografia** ("Les nostres devocions", v. II, fasc. 19-20, Barna. 1956).
- J. Amades, **Costumari català**, vs. III i V, (Barna. 1956).
- F. Caula, **Tradicions devotes** ("Biblioteca Olotina" núm. 42, Olot, 1953).
- Anònim, **Girona - Petita història de la Ciutat i de les seves tradicions i folklore** (Barna., 1946).

LA CONSTRUCCIO DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANTA PAU. CRONOLOGIA VIGENT.

Datar la construcció de l'actual temple a través de la bibliografia existent, ofereix força dificultat i planteja problemes. El present treball no té la pretensió de donar per aclarits tots aquests punts obscurs, sinó simplement de presentar unes vies encara inèdites d'investigació sobre el tema, que ens permeten, al meu entendre, d'aproximar-nos a la real cronologia de l'edificació. Són aquestes vies: l'heràldica (que profusament es mostra a l'interior de l'immoble) i l'estudi de les successives visites pastorals enregistrades a l'Arxiu Diocesà. Convindria, d'altra banda, aprofundir en l'examen de l'Arxiu Parroquial de la localitat, vist solament de manera superficial, i resta encara un altre camí, personalment inexplorat, que potser podria conduir-nos a més exactes precisions: la recerca exhaustiva duta a terme a l'Arxiu Històric Notarial (1).

Entrant en matèria, direm que es parteix sempre de dos fets inqüestionables, ambdós referits al s. XV. Primer: el desig general de la població de portar la parròquia al recinte urbà de Santa Pau, allunyada com es troba la de Santa Maria dels Arcs, amb tots els obvius inconvenients que això comportava. En l'interessantíssim i conegut testament de 1391 del baró Hug, ja es preveu **“de fer e edificar una bella e suficient sgleya qui.s fara sots lo castell de sta. pau”** (2). En segon lloc: el cataclisme sísmic de 1427-28, amb el parcial enderrocament de Santa Maria dels Arcs, fou el catalitzador determinant en el propòsit de sol·licitar oficialment al bisbat, en temps del baró Galceran, el trasllat de la parròquia. Segons els documents coetanis, va ésser el terratrèmol del 15 de maig de 1427 el que afectà greument Santa Pau (3). El sismisme, encara més violent, del febrer de 1428, que va seguir la línia Olot-Castellfollit-Montagut-Besalú-Banyoles (4), es de creure que tangencialment es deixaria sentir a Santa Pau.

Ara bé; els historiadors en general, des del P. Camós (s. XVII) (5) fins avui, estan d'acord que dintre el mes de juny (amb

lleugeres diferències de dia) de l'any 1428 (el mateix del terratrèmol culminant) el bisbe Andreu Bertran donà llicència pel trasllat de la parròquia a l'església que ja s'estava construint dintre del poble (6). La sol·licitud s'havia formulat el 27 de maig anterior per conducte del beneficiat de la catedral Antoni Mitjà (7).

A partir d'aquestes dates, totalment documentades, ja no semblen tan concloents les que —prosseguint la cronologia— han estat unànimement acceptades. Montsalvatge —per bé que en el terreny de la hipòtesi— creu que la consagració de la nova església tingué lloc l'any 1430. El seu raonament és el següent: Segons una escriptura de cessió de terrenys per a edificació del temple, de data 12 gener de 1430, en el qual document es diu, també, que el bisbe l'havia beneït i consagrat solemnement; tenint en compte que aquesta edificació ja estava iniciada el 1428; i, finalment, considerant que a tenor de la "consueta" parroquial, anyalment es commemora la dedicació del temple el dia 4 de gener; l'autor arriba a la conclusió d'ésser el 4 de gener de 1430 el de la consagració (8). Afegirem, però, que a l'Arxiu Parroquial de Santa Pau es troba una altra referència documental de venda de solar a favor del prevere sagristà de Santa Maria dels Arcs, el qual solar es diu que afronta **"a mitgdia ab lo sementiri de la Iglia. Parroquial que novament se construhia..."**. La referència correspon al 15 de febrer d'aquell any 1430 (9). Ara ens preguntem: ¿es féu, doncs, la consagració abans de donar-se per acabat l'edifici religiós? I aleshores, ¿per què encara la pròxima visita pastoral, la de 1432, figura realitzada a la **"ecclesie parrochialis de archubus sive de Sancta pace"**? (10). ¿Un error de l'amanuense, o que aquest donaria el nom dels Arcs a l'església del recinte urbà de Santa Pau? Heus aquí alguns dels interrogants que comencen a intrigar.

De totes maneres, resulta evident l'existència d'una primera edificació, al menys començada per Galceran-Ademar de Santa Pau (1398-1432), en compliment de la disposició testamentària feta pel seu pare. Però, l'església actual, ¿és realment la del 1428?

L'HERÀLDICA DE LES CLAUS DE VOLTA.

La reiterada ornamentació heràldica de l'església, ha merescut l'atenció d'alguns historiadors. Mes, lamentablement mal interpretada. El nostre Montsalvatge escriu textualment: **"En algunas de las claves que cierran la bóveda, se ve grabado el escudo de la casa de Santa Pau, que es fajado de plata y de gules"** (11). D'igual manera, Oliva, l'autor que amb més detall descriu el monument, caurà en el mateix error: **"Sus bóvedas, sostenidas por arcos de cruceria, nervados, ostentan en sus claves sendos escudos de la baronía de Santa Pau, fajados de las seis características piezas: tres de plata y tres de gules"** (12) Cap dels diversos escuts esculpits a l'església són de la família Santa Pau, sinó dels Oms. La confusió és comprensible en tractar-se d'escultura en pedra sense policromar (prescindint de si ho havia o no estat), per tal com les armes de l'un i de l'altre llinatge ofereixen, en general, la mateixa composició, radicant la diferència en els esmalts, és a dir, en els colors (o colors i metalls, tècnicament), ço que les distingeix i que no ve expressat en aquest cas en la pedra. (El faixat dels Oms és d'or i sabba) (13).

Emperò, si reparem bé, en el blasó de la clau de volta central, veurem com no hi figura pròpiament un faixat (tres i tres faixes de distint esmalt, alternades), sinó que sobre el camp de l'escut s'hi representen tres faixes, que no és la mateixa cosa. Aquesta petita variant, pràcticament es dona només en els Oms, no en els Santa Pau; amb regular freqüència i, encara, concretament en els Oms del castell de Santa Pau (14). En tal forma es repeteix la composició en altres petits escuts de l'església, als quals es farà referència més endavant. (Vegeu gravat 1).

Però la prova definitiva i que no admet dubte sobre la tesi que aquí es tracta de demostrar, la tenim en les dues claus de volta pròximes a l'entrada al temple. El blasó que s'hi reproduïx es presenta partit; ens trobem davant d'un escut d'aliança que ens descobreix un determinat entroncament familiar. A la 1.ª participació figuren les inconfusibles armes dels Peraper-

1.— Escut Oms: tres faixes sobre el camp.

2.— Escut partit: a) Perapertusa; b) Oms.

tusa, del Rosselló; invariablement, tres losanges posats en cap i en situació de faixa (ometem els esmalts, per tal com en la pedra no hi ha policromia) (15); a la 2.ª partició, les armes dels Oms (ara en la manifestació més corrent, la del faixat). (Gravat 2).

Bé; la genealogia, en perfecta concordança amb aquesta heràldica, ens confirma l'enllaç matrimonial dels Perapertusa precisament i solament amb els Oms i no amb els Santa Pau. I el fet es produiria en la persona de Guillem d'Oms i Fabra (senyor de Santa Pau des de 1468) que havia contractat a Perpinyà amb Anna de Perapertusa i Fuster, amb data 19 de gener de 1466, al qual matrimoni ella —filla única— aportà la senyoria de Peyrestortes (Parestortes) al Rosselló. D'entre la nombrosa descendència del matrimoni, el 1511 accedí a la baronia de Santa Pau el fill Berenguer (II) d'Oms i Perapertusa, casat amb Anna de Sentmenat. Berenguer, que havia fet testament a Barcelona el 1538, degué morir abans de 1543 (16). Retinguem les presents dades per l'interès probatori que ens puguin oferir. (Vegeu més extensament Apèndix I).

En arribar a aquest punt, potser convindrà simplement recordar el traspàs de la baronia de Santa Pau, des del vell llinatge del seu nom a la rossellonesa família Oms, a través d'una branca col.lateral femenina. El tema ha estat tractat a bastament (17). Per aixó només ens cal puntualitzar amb relació a la cronologia de l'esglèsia parroquial, en connexió amb l'heràldica abans exposada, que no és fins a partir de 1456 —en virtut de sentència reial i després de llarg litigi— que Berenguer (I) d'Oms i de Santa Pau, entrarà —per compra— en possessió del senyoriu, instaurant la nova dinastia.

Els escuts d'aliança més amunt descrits presenten la particularitat d'invertir l'ordre en la disposició de les armes, en el sentit de situar les femenines de l'entroncament a la primera partició en lloc de la segona, en contra de les usuals normes heràldiques (18). ¿Correspon aquest escut compost al matrimoni (1468-1511), o bé al fill (1511- a 1543), el qual, naturalment, portava els dos cognoms, Oms i Perapertusa? M'inclino decididament per la darrera hipòtesi (19), tant per raó de congruència

normativa, com pel motiu d'un possible recolzament documental que examinarem al degut lloc .

D'altra banda, l'estil artístic de tots els esmentats blasons, és a dir, la seva forma externa —“acaudada”, de traspàs al renaixement— respon ja als patrons del segle XVI, abandonat el tipus gòtic en triangle curvilini. Detall digne de tenir-se en compte en ordre a la fixació de la cronologia, contrastant amb l'estructura arquitectònica general de l'edifici.

DOCUMENTS

A) Visites pastorals (1).- Amb l'intent de trobar algun reforçament documental a ço que ens diu l'heràldica de l'església, s'ha fet un repàs exhaustiu de les visites pastorals dutes a terme a Santa Pau, a partir de les primeres, encara anteriors als terratrèmols de 1427-28 —i, per consegüent, relatives a Santa Maria dels Arcs— fins a la de 1667. Del seu contingut se'n poden desprendre algunes indicacions amb referència a l'edificació del temple.

Per una major claredat expositiva, dividirem les visites pastorals examinades en dues etapes: la 1.ª arribarà fins 1591; la 2.ª comprendrà la resta. (Vegeu Apèndix II).

—Les visites del s. XIV (anys 1314, 1321 i 1324), per bé que aporten notícies interessants per l'estudi de l'època, no mencionen els altars que contenia Santa Maria dels Arcs, que és precisament el detall que pot convenir-nos al present objecte, segons veurem seguidament.

—La visita de l'any 1420, efectuada pel bisbe Andreu Bertran a la “**Ecclesia parochialis beate Marie de archibus als. de Sancta pace**”, sí que ens assabenta que en aquell temple parroquial hi havia quatre altars: el major i els de Sant Joan, Sant Pere i Sant Andreu.

—La següent visita, la de 1432 (posterior al terratrèmol i posterior, també, a l'edificació d'aquella església de Santa Pau del 1428-1430) és la que planteja algun dubte a causa de la seva redacció: “**Visitatio ecclesie parochia-**

lis Sancte Marie de archibus sive de Sancta pace" Com hem insinuat abans ¿la visita fou feta encara realment als Arcs, o bé a Santa Pau? Creuria que es tracta d'un error en la denominació, perquè a l'església se li assenyalen només tres altars (no els quatre dels Arcs) com des d'aquest moment vindran sempre consignats i amb les mateixes advocacions a la de la vila de Santa Pau, i que són: el major de Santa Maria i els de Sant Joan i Sant Pere. La prelatura de l'època ve marcada per l'absència del titular, el dominic fra Joan de Casanova, convertit en cardenal el 1431 i que el mateix any hagué de prendre possessió del bisbat de Girona per procurador (20).

—Ara, les subsegüents visites, de 1436, 1440 i 1447 es refereixen inconfusiblement a l'església de Santa Pau ("**parrochialis ecclesie beate Marie loci de Sancta Pace**") amb l'existència dels tres altars mencionats.

—Ve una llacuna que es perllonga fins al 1470. Des de l'anterior visita, en temps de Bernat de Pau, a aquesta, de l'època del bisbe Margarit, s'hi intercala la prelatura de Jaume de Cardona que no registra cap visita; prelatura caracteritzada, també, per freqüents absències (21). Després, s'escau la guerra remença, durant la qual la població de Santa Pau resulta molt afectada (22). I ara, a la visita de 1470, trobem una particularitat intrigant: que dels tres altars que abans figuraven a l'església, només se'n cita un ("**bene ornatum**"). ¿Què devia haver ocorregut?

—Un altre lapse llarg de temps fins a començar el s. XVI (1506). Reapareixen els tres coneguts altars. Però tan solament dos anys més tard (1508) arribem a una data del màxim interès. Se'ns diu que només hi ha un únic altar amb motiu de la nova construcció de l'església. Transcriuré: "**...non est nisi unicum altare in dicta ecclesia propter novam fabricationem ecclesiae**" I la visita de 1511, segueix informant-nos que el bisbe (el mateix Boil de la visita anterior) va trobar que a aquesta església, "**de novo fabricata**", hi mancaven encara els altres dos altars que

havien existit a la vella, és a dir, els de Sant Pere i de Sant Joan, manant la seva reposició a cura dels respectius obrers parroquials, i disposant, a la vegada, que l'altar major fos transferit al lloc que li correspon en el termini de sis mesos, sota pena d'entredit. Se'ns descobreix, doncs, que del 1508 al 1511 s'estava edificant la nova església (23).

—D'aquí en avant ja decau l'interès de les visites de cara a l'objecte del present treball, excepte en relació a aquelles que ens donen dues notícies importants: la efectuada **al cor** (1517) i la primera visita **al campanar** (1527).

B) Uns contractes de 1512 i 1515.— Recentment C. Sala ha donat a conèixer uns contractes, no per breus menys interessants, de contingut semblant entre ells, referits a obres a efectuar a l'església de Santa Pau dintre del període que venim estudiant, aportació que constitueix un estimable complement a les consignades visites pastorals. Un dels contractes ve estipulat amb Antoni Coffí (fill d'un picapedrer de Girona) i els altres dos amb Antoni Beurria, mestre de cases de Besalú. Les dates corresponen a l'1 de juny i 5 d'agost de l'any 1512 i 10 de gener de 1515, respectivament (24).

Del seu examen resulta, en extracte, que el 1512 es preveu d'aixecar nou pams més els murs de l'absis, fer els arcs de la clau del mateix lloc i cobrir aquesta part. També deixar degudament enllestit el conjunt del presbiteri on deu estar l'altar major; i, finalment, obrar els pilars i graons dels altres altars o capelles.

El 1515, en una segona fase, s'estipula de descobrir el teulat de la nau per pujar igualment nou pams més els murs laterals (tal com s'havia fet en l'absis), construir els arcs i les dues claus centrals, així com obrir alguns finestrals i cobrir de nou, a part de detalls més secundaris. En síntesi: es dedueix la preexistència de la fàbrica abans de les exposades reformes; que es tractava de fer més esvelta l'església i de completar-la,

particularment a l'interior. Convé collacionar el text d'aquests contractes amb les darreres visites pastorals comentades, en ordre a establir bé la cronologia del procés constructiu. Potser encara més endavant pot trobar-se nova documentació que vingui a ampliar el nostre coneixement sobre el tema.

C) Visites pastorals (2).- Aquesta segona part de visites pastorals comprèn les del lapse de temps en el qual apareixen citades per primera vegada les actuals capelles laterals, per bé que, respecte a la cronologia de la seva construcció, en el cas de dues d'elles, la data exacta ja ve incisa a la pedra.

—A la visita de 1594, en l'època del bisbe Cassador, a més dels altars de Santa Maria, de Sant Joan, de Sant Pere (cap consagrat) i el votiu de Sant Cosme i Damià, es cita el de la "**Beate Marie de Rosario**", el qual seguirà consignant-se sempre en les ulteriors visites. En les de 1628 i 1632 s'hi fa menció de la confraria del Roser, que es diu "ben administrada".

—La immediata visita tingué lloc l'any 1637, durant la prelatura del políticament discutit bisbe Parceró, qui hagué de viure la guerra de Secessió de Catalunya (25). Ara, ultra els altars que coneixem, cal afegir-hi el de **Sant Isidre**, votiu, no consagrat i mancat de benefici.

—No hi ha alteració en el nombre d'altars fins al 1661. Aleshores feia un any que havia pres possessió de la seu gironina fra Josep Fageda i Bigues, de procedència olotina (26). La seva visita assenyala, a més de tots els altars abans esmentats, el del "**Sancti Crucifixi noviter constructum**", en el qual encara no s'hi celebrava pel fet de no tenir ara ni estar suficientment disposat. Quan el successor del bisbe Fageda, l'any 1667, visità Santa Pau, seguia aquest altar mencionat-se'l com de nova construcció (Vegeu Apèndix II).

LA ICONOGRAFIA I DATAIO DE LES ALTRES CLAUS DE VOLTA

Tant a la clau de l'absis, com les corresponents a les dues capelles laterals, en lloc d'escuts s'hi representa una imatge, d'acord amb la titularitat de l'altar.

Santa Maria.- La clau de l'altar principal, de superior dimensió i, sens dubte, bastant anterior a les claus laterals i, de consegüent, més primitiva, conté l'efigie de la Verge (la titular Santa Maria), abillada amb mantell i coronada (corona tipus ogival), amb el Fill al braç esquerre. Aquest, aguanta el llibre amb les dues mans, mentre que la Mare porta l'esfera amb la mà dreta. La figura ve sostinguda per dos àngels. És la Madona majestuosa, voltada d'àngels, encara amb evidents influències del passat i persistència de l'esperit medieval (27). (Gravat 3).

La Mare de Déu del Roser.- Si la imatge d'aquesta advocació a la clau del seu altar hagués correspost a l'edificació de la nova església (que, tal com s'ha comprovat, tingué lloc a les primeries del s. XVI), aleshores ens trobaríem amb una de les primigènies representacions d'aquest títol a casa nostra. Però la data marcada a la pedra de la capella, que coincideix exactament amb l'assenyalada en una de les visites pastorals consignades, ens dona l'any 1594 com el de la construcció. S'acompanya la capella d'uns petits escuts dels Oms a cada costat d'entrada. La imatge de la clau respon a la típica iconografia de l'època: la Verge dempeus, sostenint el Nen als braços i encerclada d'un rosari. (Gravat 4). Al nostre país la devoció al Roser s'expandeix precisament en tot el s. XVI i el següent (28).

Sant Isidre.- És evident que la capella de Sant Isidre, cronològicament, no podia coincidir amb l'edificació de la nova església. El sant no fou canonitzat fins a l'any 1622. Hi havia la possibilitat que la figura de la clau no representés Sant Isidre, sinó Sant Galderic, iconogràficament amb els mateixos atri-

but. Però Sant Galderic és patró dels pagesos rossellonesos; a la Catalunya Vella ho eren els Sants Abdó i Senén, fins a ésser substituïts al s. XVII per Sant Isidre. La mateixa clau de volta ens dóna la data de la construcció: 1634, repetida a l'entrada a la capella, junt a petits escuts dels Oms, semblantment a l'oposada capella del Roser (29). (Recordem que la primera visita pastoral que menciona l'altar de Sant Isidre és la de 1637). Bé; la clau, a diferència de les altres que són de factura cilíndrica, aquesta té la forma tronco-cònica. L'escultura del sant és barroera. Se'l representa a la manera tradicional: amb barba, jaquetó i calça curta, i amb la pala entre les mans (30). (Gravat 5). Al sòl de la capella es troba la llosa sepulcral de la família Bohigues, amb l'escut familiar "parlant": un bou passant que carrega sobre un arbre i acompanyat de matarrada; timbrat d'un bonet eclesiàstic; exterior a l'escut, unainscripció llatina, poc llegible (31).

Per cloure i a propòsit de sepultures dintre l'església, segons Montsalvatge, abans es podia veure al presbiteri la de Berenguer (III) d'Oms (32), maridat amb una seva neboda de la casa Sentmenat (33), la qual, per cert, augmentà els llegats fets a la parròquia pel marit, amb els seus propis, consistents en la fundació d'una missa quotidiana perpetua (365 misses anuals!) (34).

3.— Clau de Santa Maria (altar major).

4.— Mare de Déu del Roser.

5.— Sant Isidre.

CONCLUSIONS

Del que ve exposat i a manera de resum, sembla que es podria afirmar:

1.- Després dels terribles terratrèmols del s. XV, va edificar-se dintre del recinte urbà de Santa Pau una primera església, ja en construcció el 1428 i hipotèticament consagrada el 1430, tot això en temps de Galceran-Ademar de Santa Pau, tal com s'ha vingut admetent.

2.- L'heràldica de les claus de volta i la d'altres llocs del temple actual, sense excepció, no correspon al llinatge Santa Pau, sinó als successors, és a dir, a la família Oms, essent dos dels escuts de les claus els que es defineixen clarament de l'època de l'enllaç Oms-Perapertusa.

3.- A través de les visites pastorals apareix un període obscur, des de mig s. XV a principis del següent, concernent a l'estat del temple.

4.- Són les mateixes visites pastorals les que ens descobreixen la construcció d'una nova església durant els anys 1508-1511.

5.- Uns contractes de 1512-1515 ens donen notícia d'altres treballs i reformes a l'edifici; i particularment el de 1515, en referir-se als arcs de la nau i a les dues claus centrals (escuts Oms, i Perapertusa-Oms), situen inqüestionablement aquesta part de l'obra als anys del baró Berenguer d'Oms i Perapertusa, ço que troba encara un reforçament heràldico-documental en la provada existència del cor el 1517 (l'escut que conté, en relació a la visita pastoral d'aquell any).

6.- Resulta provat que les capelles laterals són d'època molt posterior, al marge de les modificacions que el temps hagi pogut introduir al monument.

En definitiva: podem considerar l'església actual de Santa Pau, en el seu conjunt, com una obra del s. XVI, d'una estructura gòtica austera, seguint la característica del país, en què l'estil va perdurar llargament i del qual constitueix un bon exemplar.

J. M.ª de Solà-Morales

NOTES

- 1— Cal fer constar aquí que C. Sala ens dóna precisament uns contractes notariais d'obres a efectuar al temple i sobre les quals parlarem oportunament.
- 2— Montsalvatge, III, 223.
- 3— Fontserè-Iglésias, 152. Referència de Joan Toralles, escrivà major de la cúria reial de Girona a l'època dels terratrèmols. Data recollida per Paluzie, **Olot, su comarca** (Barna. 1860), 62; Alsius, **Efectos del volcanismo en la provincia de Gerona** ("Revista de Gerona", 1885, 66); Danés, 37; Pla Cargol, 202; etc. Constans, **Girona**, 146, dóna la data del 29 de juliol per l'esfondrament de la volta i facana dels Arcs, sense citar les fonts.
- 4— Fontserè-Iglésias, 163-189.
- 5— Camós, 105; Juanola, 41, 89; Oliva, núm. 51; Sala, **Origen de la iglesia**, 393-396; etc.
- 6— Montsalvatge, III, 278-79, dóna la transcripció del document.
- 7— AD-L, f. s/n.
- 8— Montsalvatge, XVI, 237-40. Acceptada aquesta data per Constans, 146; Danés, 220. Grabolosa, 298-99 posa la data amb interrogant.
- 9— AP. Referència de la venda feta per Ponç de Vilardell, mercader de Santa Pau, a favor de Pere de Puig, sagristà de Santa Maria dels Arcs, not. de Santa Pau, Joan Llombardia. Acte signat de núm. 13.
- 10— Apèndix II, "Visites pastorals".
- 11— Montsalvatge, III, 142. També Grabolosa, 298.
- 12— Oliva, "Revista de Gerona" núm. 51.
- 13— "Steve Tamburini", ns. 35 i 40; Garma, 264 i 268; Alós i Dou, 56, 143, 147, 206; Alós i Fontcuberta, XXIV, 731 i 734; Ortiz de la Vega, 951 i 992; García Carraffa, **El solar**, III, 208 i IV, 139; Lazerme, II, 375; "Gran Enciclopèdia Catalana" X, 747; etc. És possible que originàriament els escuts haguessen estat policromats. També és comprensible l'error si es parteix del supòsit que l'església actual és la de 1428-30.
- 14— Alós i Dou, 143 (es refereix als Oms de Santa Pau, a. 1557) i 144; G. Carraffa, **El solar**, III, 208; Sagarra, II, 355 (segell de Berenguer d'Oms). Pel cas del llinatge Santa Pau, únicament en el nobiliari universal de Gelre, del 1370 aprox., he trobat que atribueix a "Don Hugo de Sant Pau" (sic) tres faixes d'argent en camp de güella.

- 15— "Steve Tamburini", núm. 200; Ortiz de la Vega, 961; Alós i Dou, 6, 162, 208; Alós Fontcuberta, XXIV, 738; G. Carraffa, *El solar*, III, 294-95; Lazerme, III, 63; "Gran Enciclopèdia", XI, 433; etc.
- 16— Lazerme, II, 375-407, i III, 63-64; Grabolosa, 133; "Gran Enciclopèdia", X, 748, i XI, 453.
- 17— D'entre els historiadors en general citats a la bibliografia, a part de Montsalvatge, cal subratllar en relació al tema, Negre Pastell ("Pyrene", 1950); Constats, **Santa Pau**, 100-104; Grabolosa, 124-26; i molt especialment C. Sala, **La fi d'una noble nissaga**.
- 18— El mateix pot provenir d'error (per exemple, degut a que el model hagués estat la matriu d'un segell, la qual, naturalment, portaria invertides les particions), o bé simplement al fet que la normativa heràldica en començar el s. XVI no estava encara consolidada.
- 19— És molt excepcional el primer cas. Tenim, no obstant, com exemple, l'escut conjunt del matrimoni Joara-Cabrera a la seva sepultura, a Breda, al peu de les estàtues jacentes de l'un i l'altre cònjuge. (J. M. de Solà-Morales, **Iconografia local de la Baja Edad Media**, "Pyrene", 2.ª èp., 1962, 24-26).
- 20— Villanueva, XIV, 34-36.
- 21— Idem., id., 43-45.
- 22— Montsalvatge, III, 90-93 i 233-236, i XIII, 234-241.
- 23— L'examen d'alguns testaments de l'Arxiu Parroquial, compresos entre 1499 i començaments de s. XVI, en els quals es consignen llegats a favor de l'"**altar de la Verge Maria de la Vila**" i, a la vegada, de la Verge Maria dels Arcs i dels altres altars construïts dintre la parròquia, no ens proporcionen nous elements de judici.
- 24— Sala, **Origen de l'Església**, 396-99.
- 25— Villanueva, XIV, 103-105.
- 26— Idem., id. 107. El bisbe Fageda, si bé nascut a Vic d'on era la seva mare, procedia de família ben olotina, tant pels Fageda com pels Collferrer (Solà-Morales, **Olot y el obispo Fageda**, "Pyrene", II, 1950, 420).
- 27— Mâle, Pacaut, Trens, Noguera, Autors diversos.
- 28— Trens, Serra Boldú, Torrell de Reus, Girona.
- 29— Per cert, que aquests escuts, com els de l'altar del Roser, són sempre de tres faixes, no faixats.
- 30— Ferrando, Amades, Girona, Caula.

- 31— Segons Oliva la inscripció diu: HOMO EST ET / CRAS NON COMPARET (avui l'home hi és i demà no hi serà), Oliva, núm. 51, 36. Quant a la interpretació que dóna aquest autor a la significació dels elements de l'escut (un miracle de Sant Isidre) evidentment és equivocada. Possiblement la sepultura, pel timbrat eclesiàstic i per l'època, correspon al sacerdot Miquel Bohigues, beneficiat de la parròquia, documentat des de començaments del XVII a 1641, convertida després la sepultura en familiar (Testament de Joan Bohigues, Familiar i Agutzil del Tribunal de la Inquisició, 13-III-1673, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, not. R. Vilana Perlas, Ll. 1 de test., f. 269).
- 32— (+ 1596), Montsalvatge, III, 111. D'aquesta lauda sepulcral es conserva al graó del presbiteri part de l'epitafi, tret d'una carta de Sant Pau als Corintis. Transcrit pel mateix Montsalvatge (lloc citat) i per Oliva, núm. 52, 33.
- 33— Cpts. matr. 9-III-1587. Cal no confondre aquesta Anna de Sentmenat amb la seva tia, del mateix nom, casada amb un altre Berenguer d'Oms (Apèndix I, i Fluvià, **La Casa de Sentmenat**, i "Gran Enciclopèdia", X, 747).
- 34— AP, creació d'un censal per a la dita fundació, notaria de Santa Pau, 10-VIII-1600. Per al marit també havien de celebrar-se 34 misses anyals a l'altar major, AP, "Consigna de Misses del Domer feta en lo any 1798".

APÈNDIX

I

Genealogia Oms = Perapertusa (De Lazerme. Extracte)

A) OMS.

- I. Berenguer d'Oms i de Mosset, senyor d'Oms, de Tallet, etc. Va contraure matrimoni el 6-XI-1393 (not. Pere Descamps, de Perpinyà) amb Joana de Santa Pau i de Ribelles, filla d'Hug-Adhémar de Santa Pau i de Beatriu de Ribelles. Fills:
 - 1) Berenguer d'Oms i de Santa Pau, que segueix,
 - 2) Huguet d'Oms i de Santa Pau
 - 3) Aldonça d'Oms i de Santa Pau
 - 4) Joana d'Oms i de Santa Pau, casada el 21-X-1428 (not. Pere Roig, de Barcelona) amb Bernat-Gilibert de Cruïlles
 - 5) Isabel d'Oms i de Santa Pau, casada el 8-III-1426 (not. Ferriol Bosquerós, de Perpinyà) amb Antoni Guillem de Montanyans, cavaller.
- II. Berenguer d'Oms i de Santa Pau, conseller d'Anfòs el Magnànim. El 10-XII-1456 adquirí la baronia de Santa Pau, com a millor postor, venuda a l'encant per la cort reial de Besalú. Morí intestat el 1468, deixant solament un fill de la seva esposa Rafaela Fabra, filla de Guillem Fabra, burgès de Perpinyà i d'Eulàlia.
- III. Guillem d'Oms i Fabra, baró de Santa Pau, etc. Virrei de Mallorca. Mullerà amb Anna de Perapertusa i Fuster, filla de Francesc de Perapertusa i d'Oms i de Marquesa Fuster. Guillem feu testament el 12-XI-1511 (not. Francesc Masdemunt, de Perpinyà). Segueix descendència.

B) PERAPERTUSA. (Branca de Peyrestortes).

- I. Seguer de Perapertusa casà amb Anna d'Oms i Aldiarde, filla de Hot d'Oms, senyor de Peyrestortes (o Parestortes) i d'Alaysona Aldiarde. Fills:
 - 1) Francesc de Perapertusa i d'Oms, que segueix,

- 2) Francesca de Perapertusa i d'Oms, casada el 2-II-1438 (not. Pere Negra, de Perpinyà) amb Joan de Pau, cavaller, senyor dels castells de Pau i des Abelles.
- II. Francesc de Perapertusa i d'Oms, senyor de Peyrestortes, va tenir només una filla del seu matrimoni contractat l'1-VIII-1444 (not. Joan Descamps, de Perpinyà, i 18-I-1451 mateix notari) amb Marquesa Fuster, filla de Mateu Fuster, mercader de Sant Joan les Abadesses, la qual testà el 1497. Segueix:
- III. Anna de Perapertusa i Fuster, casada el 19-I-1466 (not Descamps, de Perpinyà) amb Guillem d'Oms i Fabra, senyor de Santa Pau, Montesquiú, etc., virrei de Mallorca, al qual matrimoni ella aportà la senyoria de Peyrestortes. Fill , entre molts d'altres:
- IV. Berenguer d'Oms i de Perapertusa, senyor d'Oms i de Santa Pau, capità general de Granada. Testament: 23-VIII-1538 (not. Miquel Cellers, de Barcelona). Casà 1er. amb Anna de Sentmenat i de Pau (filla de Francesc de Sentmenat, cavaller, de Barcelona; not. Joan Solà, de Colliure); 2on. amb Magdalena de Vilatorta; 3er. amb Elisabet de Montbuy i Miquel (filla de Francesc de Montbuy i de Tagamanent, donzell de Barcelona, i d'Elisabet Miquel). Segueix descendència.

II

Visites pastorals (Arxiu Diocesà de Girona).

- De 1314 a 1420, referides a Santa Maria dels Arcs.
- Les visites de **1314**, **1321** i **1329** no mencionen els altars. (P. 1, f. 53; 3, f. 20; 4, ff. 155-155 v.).
- 1420**. Visita a la "**Ecclesia parrochialis beate Marie de Archubus als. de Sancta pace**": Altar major, el de S. Joan, el de S. Pere i el de S. Andreu. (P. 16, ff. 151-52).

- 1432. **“Visitatio ecclesie parochialis Sancte Marie de Archibus sive de Sancte Pace”**. Altars: Major de Santa Maria, de S. Joan i de S. Pere. (P. 19, ff. 64 v.-65).
- 1436, 1440, 1447. **“Visitatio ecclesie beate marie de Sancte Pace”**. o bé **“Visitatio parochialis ecclesie beate Marie loci de Sancta Pace”**. Els tres mateixos altars. (P. 20, f. 59 v.; 21, f. 81; i 22, f. 297).
-
- 1470. **“...visitavit ecclesiam parochialem beate Marie Ville de Sancta Pace”**. Es menciona un sol altar (**“bene ornatum”**) P. 23, f. 263 v.).
-
- 1506. Altar de Santa Maria i els de S. Joan i S. Pere. (P. 29, f. 119).
- 1508. **“...non est nisi unicum altare in dicta ecclesia propter novam fabricationem ecclesiae et est in eorum ecclesiae”**. (P. 30, f. 81).
- 1511. Visita l'altar major, no consagrat. **“Et est verum q. dictus Reverendissimus dominus Episcopus invenit Ecclesiam predictam de novo fabricata..” “In veteris ecclesiam erant alia duo altaria, unum sub invocationem Sancti Petri / eliid sub invocationem Sancti Johannis q. adhuc non fuerunt erecta in hac novam ecclesiam”**. Mana que l'altar major sigui transferit al seu lloc, és a dir, al cap de l'església, abans de sis mesos, sota pena d'entredit, i que es facin els altres altars a cura dels obrers parroquials. (P. 31, f. 189).
- 1514. (Text català). Altar major sota advocació de Nostra Dona i ja apareixen l'altar de S. Pere (sense ara) i altar de S. Joan (sense ara). (P. 32, ff. 180-81).
- 1517. Els mateixos tres altars, no consagrats. **Visita al cor**. (P. 33, f. 294).
- 1520. Els mateixos altars. En el de S. Joan **“retrotabula”** fabricat de nou. (P. 34, ff. 18 v.-20).

—1527. Els mateixos altars. **Visita al campanar.** (P. 36, f. 135 i segts.).

—1529, 1532, 1536, 1544, 1545, 1548, 1551, 1554, 1557, 1569, 1573, 1580, 1582 i 1591. Visites que no ofereixen altres canvis, quant a altars, que el de la titularitat del de Sant Joan que ho serà de l'Evangelista i el Baptista, el de Sant Pere que ho és també de Sant Pau, i l'aparició de l'altar votiu dels SS. Cosme i Damià (1573). (PP. 37, f. 197; 39, ff. 90-92; 40, ff. 49-50; 43, f. 22; 45, f. 79; 48, f. 28; 49, f. 22; 52, f. 31; 53, f. 490; 59, f. 16; 63, f. 5; 66, f. 14; 69, f. 11; 72, f. 63 v.).

—1594. A més dels de Santa Maria, de S. Joan, de S. Pere (cap consagrat) i l'altar votiu dels SS. Cosme i Damià, apareix el de la "**Beate Marie de Rosario**". (P. 73, f. 407 v.).

—1606, 1615, 1617, 1628 i 1632, els mateixos altars i citada la **confraria del Roser** (1628, 1632). (PP. 78, f. 117 v; 84, f. 70; 85, f. 81; 91, f. 4; 92, f. 117 v.).

—1637. Tots els altars citats, més el de **Sant Isidre**, votiu, no consagrat, sense cap benefici. (P. 95, f. 210 v.).

—1638, 1641 i 1658. Segueixen els mateixos. (PP. 97, f. 22; 170, f. 27; 100, f. 58).

—1661. A més de tots els citats, sorgeix l'altar del "**Sancti Crucifixi noviter constructum**", en el qual encara no s'hi celebra per manca d'ara, ni està suficientment arranjat ("**ornatum**"). (P. 102, f. 202).

—1667. D'aquest últim altar es diu: "**noviter erectum ut patet in visita facta per Illmus. et Revmus. Dominus Fr. Josephus Fageda die 4 octobris 1661 et quod in eo adhuc non fuit celebrata missa defectu licentiae concessae de reliquiis excepta ara, est sufficienter ornatum**". (P. 103, f. 274 v.).